

Наколонко І.М.

аспірант,

Харківська державна академія культури

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ У ВІЙСЬКОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА XV – ПОЧ. XVIII СТ.

Особливістю української народної культури є сприйняття народними масами культури козацького військового стану та перенесення її провідних характеристик у більш широкий загальнонародний культурний контекст.

Аналіз змісту українських народних дум, надає підстави зазначити, що військовою культурою козацтва вирізняє виразний акцент на духовній, ідеальній сфері військової традиції. Культура козацтва і ідеали козацтва – це непідкорення законам мирського, фізичного світу та спрямованість до ідеалів, які полягають у емоційній, ідеальній та духовній площинах.

У народному фольклорі найбільш відомим образом козака є «козак Мамай». Символіка візуального образу козака Мамає є досить промовистою, але не усі її смислові пласти доступні для декодування із позиції сучасності. Це фігура бандуриста, який сидить у характерній «східній» позі із схрещеними ногами, коло нього зображувався спис, штоф і чарка. Відомо, що ці речі разом були частиною козацького поховального ритуалу [5]. Козак не боявся смерті у бою, та розумів швидкоплинність життя та наявність вищих за нього цінностей.

У історико-фольклорному образі Байди-Вишневецького ми бачимо цікавий приклад суміщення у синкретичному образі народного епосу двох осіб, яке відображує народне сприйняття українського степового лицарства. Ідеально-образний характер сприйняття колективною народною свідомістю цієї особи є наявним та беззаперечним, що як і у випадку із козаком Мамаєм надає підстави розглядати його як репрезентанта позитивного народного ідеалу.

У відносно коротких за обсягом популярних народних думах «Ой, п'є Байда», «В Цариграді на риночку» ми бачимо образ воїна, наділеного визначними, майже надприродними якостями. Будучи страчений турками висить почепленим на гак ребром «не день, не два, не одну нічку», трьома пострілами «із тугого лука» влучно вціляє у турецького царя і його дружину [7, с. 117].

Симптоматичною у цьому сенсі є «Дума про Олексія Поповича», сюжет якої є традиційним для епосу індоєвропейських народів. Козацьку флотилію на Чорному морі застає буря, й військовий писар Олексій Попович просить товариство кинути його у море, як найгрішнішого серед усіх. Коли він щиро сповідає свої гріхи море вгамовується і військо врятовується. Закінчується дума закликком шанувати молитву та відчищати душі від гріха [7, с. 214]. Мужність, самопожертва воїна перетинаються у цьому сюжеті із християнськими ідеалами духовної чистоти, сповіді та молитви.

Вказані ідеальні риси, відображені у козацько-народній культурі можна спостерігати і в образах реальних політичних діячів XVII ст. Зокрема, у своєму літописі Г. Грабянка надає таку характеристику Богдану Хмельницькому: «Це була людина воістину варта звання гетьмана. Він не боявся біди, у найтяжчому

становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцний духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень, ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що до лиця воїну. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався посеред військового гамору...» [3]. Військовий лідер, провідник, видатна людина мав бути зі своїми солдатами, стійко переносити військові тяготи, виявляти надприродну владу над своїми тілесними потребами. Кінець-кінцем, бути втіленням козацької звитяги.

За зібраним Д.І. Яворницьким обширним комплексом даних, тема «простої їжі» та «простого» аскетичного військового побуту є загальною щодо образу життя козаків як військового стану взагалі, та може бути проілюстрованою на великій кількості прикладів [9, с. 181-191].

Іншим прикладом міфологізованої історичної постаті є кошовий отаман Запорізької Січі XVII ст. Іван Сірко (1605-1680). Навколо цієї постаті завжди існувала безліч легенд, зокрема, що Сірко міг рукою піймати на льоту кулю, перетворюватися на вовка і пробиратися у ворожий стан, боротися навіть з нечистою силою. Понад усе й козаки, й вороги козацтва вважали його чоловіком надзвичайної сили волі, який може підпорядкувати собі оточення, впливати на свідомість людей і замовляти рани. І. Сірко виходив живим та неушкодженим із таких ситуацій, в яких інші могли лише загинути [6, с. 45-47].

Зазначимо, що рисою образу козака у народній культурі було пияцтво – споживання горілчаних напоїв у великих обсягах. Це стосувалося і абстрактних фігур козаків у думках переказах, і фігурантів героїчного епосу (козак Голота, Байда), і реальних історичних осіб. Загальний контекст пам'яток фольклору не містить виразної етичної оцінки подібної поведінки народних героїв, або сприймаючи її як даність, або як вияв їх надприродної сили. У думі «В Цариграді на риночку» Байда «п'є мед-горілочку.. та не день, не два, не одну нічку та й не годиничку» [7, с. 117], козак Голота, перемигши татарина із здобичу повертається на Січ, де «собі п'є-гуляє, поле киліємське хвалить-вихваляє: ...Дай же, боже, щоб козаки пили да гуляли...» [7, с. 214]. Тема пиятики є центральною у цілому ряді дум із зібрання П. Куліша. Зокрема, у «Доповненій думі о Ганжі Андигері», сюжет якої розгортається навколо пиятики у шинку [2, с. 200-209]. У «Думі о козацькій житні» під час служби козака у війську його жінка п'є та гуляє у корчмі. За коментарем П. Куліша й самого козака корчма «тягне до себе чарівною силою, й бідолаха із ліричним сміхом вигукує «Гей корчмо, корчмо-княгине! Чому-то в тобі козацького добра багато гине? І сама есі неохотно ходиш, і нас, козаків-нетяг, під случай без свиток водиш» [2, с. 215-222]. Загалом, тема споживання спиртних напоїв може бути визначеною як наскрізна у пам'ятках фольклору козацького періоду.

Яким чином фольклорні сюжети є відповідними реальному стану речей у українському суспільстві? Більш-менш адекватним орієнтиром для оцінки можуть бути враження іноземних авторів, які бачили ситуацію у порівняльній перспективі. Так, П. Шевальє вказує щодо козаків, що «цей народ любить напиватися більше, ніж будь-який інший народ Півночі, все ж він напрочуд

стриманий під час війни» [8, с. 34]. Надаючи характеристику козакам, аналогічним чином висловлюється Г. де Боплан: «Немає також серед них жодного, якого б віку, статі чи становища він не був, хто б не намагався перевершити свого товариша у пиятиці і гульні» [1, с. 31].

В цілому, пов'язана із козацтвом культура XV–XVII ст. робить виразний акцент на духовних, психологічних та емоціональних аспектах способу життя. У українському мистецтві XIX ст., схильного до ідеалізації і романтизації козацтва, ці акценти були навіть підсилені [4]. Розуміння здорового способу життя у культурі даного історичного періоду слід розглядати маючи на увазі її ідеалістичний характер, який не у першу чергу обумовлювався християнством. Пріоритет духу над тілом, вічного життя над смертю, праведності над гріховністю визначав розуміння здоров'я перш за все через моральні, духовні та вольові якості людини. У даному випадку, у особі степового козака-лицаря. Навіть описи «питьби та гуляння» у думках про Байду або козака Голоту слід розглядати як форму аскетизму, презирства до подібних форм розкоші. Козаки отримували ці речі як військову здобич і не цінували їх. Козацькі «бенкети» є формою знищення предметів розкоші, але аж ніяк не сибаритством будь-якого гатунку, що теж призводить до думки про владу духовного над тілесним у народно-козацькій духовній культурі.

Здоров'я людини XV–XVIII ст., перш за все козака, це здоров'я активної героїчно орієнтованої особистості, володаря власного тілесного начала, який має видиму духовну мету власного життя та усвідомлює його конечність лише у перспективі цього плинного та кінечного світу.

Список використаних джерел:

1. Боплан Г. Л. д. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г. Л. д. Боплан З. П. Б. Пер. з франц. Я. І. Кравця – Київ: Наукова думка, 1990. – 256 с.
2. Кулиш П. Записки о Южной Руси: Издал П. Кулиш. Т. 1 / П. Кулиш – СПб: Тип. Александра Якобсона, 1856. – 346.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. Р. Д. Іванченка – Київ: Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
4. Пирогова К. М. Особливості моделювання козацького світу в українській поезії початку XX століття / К. М. Пирогова // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – 2007. Вип. 26 / Редкол.: М.Х. Гуменний (відп. ред.) та ін. – С. 654-661.
5. Пошивайло Т. «Козак-Мамай» як етносимвол українців / Т. Пошивайло // Народне мистецтво: статті. – [Електроний ресурс] – Режим доступу: <http://honchar.org.ua/p/odkrovennya-kozaka-mamaia/>
6. Сторожевська І. А. Лицар Запорозької Січі кошовий отаман Іван Сірко / І. А. Сторожевська // Військово-науковий вісник. – 2011. Вип. 15. – С. 45-55.
7. Українські народні думи та історичні пісні / Упоряд., вступ. ст. П. Д. Павлій ; Упоряд. М. С. Родіна, М. П. Стельмах ; За ред. Максим Тадейович Рильський, К. Г. Гуслистий ; Іл. Михайло Гордійович Деревус – Київ: Видавництво АН УРСР, 1955. – 660 с.
8. Шевальє П. е. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар : пер. с фр. вид. 1663 р. / П. е. Шевальє; Под общ. рук. Ю. І. Назаренко. – Київ: Укртелеком, 1993 – 222 с.

9. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: у 3 т. Т.1 : пер. с рус. / Д. І. Яворницький; Ред. Л. Л. Кириєнко ; Пер. Іван Сварник ; Упоряд. Олена Михайлівна Апанович. – Львів Світ, 1990. – 317 с.

Піщанська В.М

*кандидат культурології, доцент, докторант,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв*

ДО ПИТАНЬ ОСОБЛИВОСТЕЙ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

В історії культури українського козацтва, окремої уваги, зважаючи на глибoku релігійність запорожців, заслуговує їх сакральний мистецький простір. Як слушно зауважують мистецтвознавці, «літургійне середовище козацької церкви до сьогодні викладає подив, захоплення» [4, с. 726]. Козаки жертвували чималі кошти на потреби православної церкви, фінансуючи як зведення церков і монастирів так й їх облаштування, замовлення та виготовлення коштовного церковного начиння: ікон, плащаниць, аналоїв та інших ритуально-літургійних предметів.

Один із таких унікальних сакральних зразків козацького прикладного мистецтва знаходиться у фондах, не доступних загальному огляду, в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. Яворницького – аналой іконостасу з останньої Січової церкви. У А. Скальковського знаходимо свідчення про іконостас січової Покровської церкви: «Іконостас був витонченого різьблення з іконами київського, на італійський манер, живопису, прикрашений срібними окладами, панікадилами й вотумами» [2, с. 601].

Щодо авторства названого шедеврy козацького різьблення та іконописання, то думки дослідників різняться. У фундаментальному науковому виданні «Україна – козацька держава», яке побачило світ у 2004 році [4] на стор. 731 знаходимо фото аналою, де зазначено: «Аналой. Невідомий майстер. Середина XVIII ст. Із січової Покровської церкви в м. Нікополі. Україна. Дерево, гіпс, різьблення, розпис. Н – 94,5 см. ДІМ НКП-612540, І-2908», тобто автори даної праці впевнені, що автор аналою залишився невідомим. Проте, М. Тихонова, науковий співробітник Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького з певною долею ймовірності, таки називає автора аналою та іконостасу. Це Сисой Зотів Шалматов, уродженець Тверської провінції міста Осташкова, «різьбярської роботи майстер» [1, с. 388].

Про Сисоя Шалматова з великою долею ймовірності також відомо, що змолоду він вчився й працював у російських містах, близько 1750 року приїхав до Курська й відкрив свою майстерню, де виконував різьбярські роботи для курських й білгородських храмів. Починаючи з 1760-х років, Сисой Шалматов працював за запрошенням кошового Петра Калнишевського на Запорозжжі.